

ЗА ДИНАМИКАТА В СИСТЕМАТА НА ПРАГМАТИЧНИТЕ ЧАСТИЦИ В БЪЛГАРСКИЯ ЕЗИК

Йюлка Тишчева

Обект на статия е изследването на употребата на частниците налн в българския език. Тези лексикални единици са изследвани на формалната структура на изречението като маркер на прагматичната сила, и по-точно на въпросителността. В по-общи контексти обаче тази частница не се реализира като маркер на позицията на изречението, а като прагматичен маркер. Тя служи като сигнал, който насочва същията при интерпретирането на изказването, съдържащо налн.

This paper discusses the role of Bulgarian particle naln used in different contexts. As part of formal structure of the sentence this particle marks the illocutionary force of the sentence – interrogativity. In certain structures naln may lose its interrogative features and function only as a pragmatic marker. It provides instruction to the addressee on how the sentence to which naln is attached is to be interpreted.

Описанията на българската разговорна реч са едно от най-динамично развиващите се направления в изследванията на българския език в последните години. Интересът към взаимоделиевното между езиковите и неезиковите страни на реалното "живо" обичуване получи своето теоретично основание в полето на лингвистичната прагматика. Една от нейните основни цели е изследването на "извършвателата се в речта актуализация на пропозицията, в резултат на която се формира изказване, което да изпълни определени комуникативни функции в речевия акт" (Ниполова 1984: 35). Самостоятелен обект на научен интерес са системите от знакове, за които прагматичните признаци са основни, структуроопределящи. Като такава относително оформена система могат да се представят прагматичните частници.

В българските граматички от гледна точка на формалните им особености частниците се дефинират като неизменяеми части на речта. Поради факта, че те нямат свое референциално значение и служат само за означаване на определени отношения между самостоятелните думни частниците се характеризират и като служебни думи. Според функцията, която изпълняват на равнището на словообразуването, формообразуването или пък при изразяване на значения, свързани с категориите модалност, емоционалност, комуникативна цел, се оформят съответните групи частници. Така частниците могат да се дефинират като "... неизменяеми лексикални единици, които нямат определена морфологична структура, тъй като произходът им е разнороден. Частниците принадлежат към категорията на служебните думи и се характеризират със семантична и функционална несамостоятелност. Те не могат да бъдат употребявани като самостоятелна част на изречението." (ГБЖЕ 1983: 476)

Прагматичните частници споделят тези най-общи особености на думите.

включени в класа на частниците в българския език: те са неизменяеми думи, които нямат определен референт в извънезиковата действителност. Те са неизменяеми по форма, а включването им в структурата на изречението най-лесно корелира с комуникативните намерения на говорещия, отразява отношенята между участниците в речевия акт. Ето защо по-важно за дефиницията на прагматичните частници се оказва това, че те са специализирани средства за изразяване на отношението на говорещия към определените фактори на речевия акт и на речевата ситуация.

Много често в англоезичните изследвания най-голямо внимание се обръща на факта, че прагматичните частници не възпазват в структурата на изречението. Образно казано, те са онези малко думи или фрази, които остават след синтаксичния анализ на всички други думи в изречението. Подобна характеристика на частите от изречението в изследванията на българския език дава още И. Пенчев в своята книга за въвеждащите думи и изрази. Те са части от изречението, които не се свързват с останалите чрез никоя от познатите синтаксични връзки съгласуване, прилагане, управлене; не образуват групи или словосъчетания в структурата на изречението. Отстраняването им не води до нарушаване на смисъла (вж. Пенчев 1966: 16-17). Макар че прагматичните частници функционално са доста близки до въвеждащите елементи, те не са включени като елемент от системата на въвеждащите и вмещаните думи и изрази. По-детайлно проучване на двете групи показва сходство и в словоресничните им особености.

Въвеждащите елементи се разполагат в началото на изказването, за да покажат най-общо връзката му с предходния контекст. Прагматичните частници също имат "предпочитания" към словореса — те също най-често са в началото на изказването, където се разполагат елементи, показващи връзките между участниците в речевия акт или между отделните реплики в него. Прагматичните частници обаче могат да бъдат и в края на изказването — за да покажат връзката между отделните изказвания в речевия акт, очакванията на говорещия към поведението на слушателя и тн (по-подробно вж. Тинева, Хауге 2001). Във връзка с мястото в структурата на изречението може да се открие още една разлика между прагматичните частници и останалите езикови елементи, определени като частници. Мястото на прагматичните частници зависи от комуникативно-релевантните фактори на речевата ситуация, а на другите частници — от фактори, свързани с езиковата (изреченската) структура.

За анализа на динамичните процеси в системата на прагматичните частници много важен се оказва фактът, че те по принцип са нееднородни по произход. За българския език все още не е направено първоначално описание на тази група откъм състав и произход, но и на този етап от изследването ѝ може да се твърди, че трудно могат да се обособят "първични" прагматични частници. За дефинирането на всеки отделен клас думи са важни не само общото лексикално значение и общите граматически категории, важни са и общите специфични вагелни модели. За прагматичните частници е трудно да се посочат специфични деривационни особености. По този критерий те не са нов клас думи, а функция-однолично обособена група, включваща разнородни елементи, традиционно отнасяни към други части на речта — частници, съюзи, наречия, междуметия. По-

често прагматичните частници се свързват по произход с неизменяемите части на речта. Промениите в словореса, интонацията, ударението са формалните средства за означаването на новата функция на думата от посочените класове (Вегенер 1998).

В български типичен пример за това са прагматичните частници *ами* и *ами*, които очевидно са преминали в тази група след разширяване и преосмисляне на употребите на същияте думи противностабилни съюзи *ами* и *ами* (вж. по-подробно Тинева, Хауге 2001). Този процес е довел и до преминаване на повелителните форми на глаголите *види*, *сплуши*, *чакай*, употребени в началото на различни типове изказвания, в групата на прагматичните маркери (вж. Пенчев 1966: 26; Тинева 1994).

По произход прагматичните частници най-често са свързани с елементи от класа на неизменяемите части на речта. Интересно е, че не се наблюдават "активни преходи" на елементи от групата на междуметията в класа на прагматичните частници, може би защото по дефиниция междуметията трябва да се причислят към групата на прагматичните частници, но да оформят отделна подгрупа в нея: "Междуметията е неизменяема дума... В изречението се употребяват като справителна дума... За разлика от думите, отнасящи се към други лексикално-прагматически класове (части на речта), междуметията не притежават називно (номинативно) значение. Те са своеобразни думи, които в зависимост от интонацията (а в някои случаи и в зависимост от мимиките, жестовете и обстановка на разговора) се осъзнават от колективна като изразители на определени емоции или емоционално-волево съвържение." (Граматица 1983: 467) Междуметията изпълняват същата функция в дискурса като прагматичните маркери. Ето защо в изследванията на прагматичните (дискурсивните) частници се наблюдава мнението, че междуметията са "подклас дискурсивни частници" (Флишер 1998: 111).

Близки до междуметията са емоционалните частници. Тези думи изразяват емоционална и афектна реакция на даден изказ или ситуация; повечето от тях са неизменяеми, нямат свое собствено ударение, по произхода са автономни и незаемни (вж. Врнина 1999: 28-29, както и прегледът ѝ на мненията за частниците в българските граматикни). Частниците с такава функция най-често са в началото на изречението (вж. Граматица 1998: 65-4). Те обаче са изразителни само на неинтелектуално, спонтанно отношение, докато употребата на прагматичните частници е свързана със съзнателното желание на говорещия да реализира комуникативни цели чрез използване на езикови средства от всички видове: морфологично, лексикално, синтаксично, фонетично. В някои случаи прагматичните частници са единственото средство за изразяване на отношението към преходната информация, към дискурса или към слушателя.

Произходът на прагматичните частници може да се проследи и във връзка с позицията домашна: чужда лексика. Много от прагматичните частници в българския са заемни от турски (вж. Тинева, Хауге 2002), но те са маркирани и то оstarели или диалектни, не са част от активния речников фонд на преобладаващата част от носещите на съвременния български език.

След този най-общ теоретичен преглед на особеностите на прагматичните частници — тяхната функция, словорес, произход, може да се направят общите

Б. // абе: какви голпомери / общественият / важно на т. нари / ... не си плази-
тът / и те го спирът така //

Тази употреба на *нали* се доближава много до едно от значенията на праг-
матичната частна *али*, с която говорещият съобщава нещо, което според него
вече е познато на слушащия от общите им фонови знания или от знанията му
за света:

(10) М // а защото не го нари 'аза ти //
Х // /е ми не ми го дадохте да го нарежъ // (Дл. 4-1)

В друг случай *нали* може да синтализира, че следва информация, позната
за участниците в общуването от предходния контекст, а не от техните базови
знания за света. Такава употреба наблюдаваме в пример (11):

(11) Р. // (жжжжжжжж) (през цялото време посочва чертежа) наци / тоя с
бес мѐбелн / **нацѐ** / бес определение за кое какво е / и: чѐсто и прѐсто: вѐф
момѐнтъ / таѐа бан 'а / **нацѐ** / е насѐм извѐфката / дорѐ тѐа не е нѐжко да се
прѐви // така или ѐначе тоя м'ѐсто не се опознѐват ѐва после // прѐсто ни се
напрѐви стенѐта //

Решките, които са след *нали*, имат стойност на уточнения, разширяват
или претставят от друг аспект казаното в предходния контекст. В примерите от

(12) и (13) е илюстрирана именно такава стратегия на уточняване:

(12) Р. // Холъ / така наречениѐ / (жжжжжжжж) (отново сочи чертежа) тѐка
ѐмаме кѐлона / който / таѐа кѐлона който.... (ФС) / т'а **нацѐ** там със конст-
рукторъ трѐва да измѐсл'ѐт със какѐва мѐтаѐа кѐлона да се заместѐт //

(13) П. // кво ти е подрѐсѐно б'урѐто //
Р. // наци тѐзи архитѐктатъ: ми далѐ тоѐзи вариант / като: **нацѐ**... нѐйно
прѐдложение / а то е... (ФС)... (жжжжжжжж) (посочва столчетѐ до бюрѐто) абе
ако бѐкаш земѐ напраѐо стѐлчетѐ тѐка / или да се обѐрѐа натам / ма така ми е
неудѐбно //

Р. // ... ами не знам... //

В примери (8) – (13) *нали* може да се разглежда като сигнал за определен
тип интерпретация на изказването, за актуизиране на общия фонд от знания
на говорещия и слушащия, на техните фонови знания като ключ за разбиране-
то на релпиката. *Нали* в такъв контекст трябва да се разглежда като прагма-
тичен, а не като синтактичен маркер. Защото една от основните функции на праг-
матичните маркери е да означават, освен отношението между участниците в
общуването, и инструментите на говорещия към слушащия за неговото поведе-
ние. В случая *нали* съдържа инструмент за интерпретация на съдържащото да
и информативността на изказването. Релевантността на релпиката трябва да
се търси в знанията на говорещите за света, в общите прагматични presupuзи-
ции. Употребата на *нали* в такива контексти привлича вниманието на слушаще-
ния за връщащите се на интерпретирани на съдържащото на изказването, ба-
решия се на общите фонови знания, а не върху непълноти в знанията на гово-
рещия с очакване за отговор, както е нормално при общите въпроси с *нали*.
Наблюденията върху материала от българската разговорна реч показват ди-
намичното състояние на системата на прагматичните настици. Въпросителна-
та частна *нали* се проявява не са само като прагматически показател на грама-
тически категории (плюкционна сила на изказването), а и като прагматически

показатели на прагматични отношения, свързани със знанията на говорещия и
слушателя, с комуникативните цели на говорещия, с подбора и актуализиране-
то на определени части от пропозицията и т.н.

Библиография

- Басилков 1987. D. Blakemore. Semantic Constraints on Relevance. Oxford.
Benvenist 1998. Wegener. H. Zur Grammatikalisierung von Modalpartikeln. – *Zwischen Grammatik
und Lexik*. Tübingen: Niemeyer (LA).
Вриша 1999. М. Вриша. Експресивните частници в българския език. В: Търново.
ГБКЕ 1983. Раматника на съвременния български книжовен език, т. 2. Морфология. София.
Граватия 1998. Т. Бояджиев, И. Куларов, И. Пенчев. Съвременен български език. София.
Дохран 1987. E. Doherty. *Existential Meaning*. Berlin.
Крълова, Карастанева 2000. I. Крълова and Is. Karastaneva. Complementary positions in Bulgarian.
Velgavitskita v zovata na XV vek – Velgavitskita perspektiva za nashini izskazvanija.
Sofia.
Крълова 2001. I. Крълова. On the Left Retriber of the Bulgarian Sentence (manuscript).
Кьонг 1991. E. König. *The Meaning of Focus Particles*. Routledge. London and New York.
Ламбрехт 1994. K. Lambrecht. *Information Structure and Sentence Form*. Cambridge University
Press.
Ниполова 1984. P. Ниполова. Прагматичен аспект на изречението в съвременния български
език. София.
Пенчев 1966. Йордан Пенчев. Въвеждащи и вмествателни думи и изрази в съвременния българ-
ски книжовен език. София.
Пенчев 1998. И. Пенчев. Съвременен български език. Синтаксис. Пловдив.
Риза 1997. L. Rizzi. The fine structure of the left periphery. – In: L. Haegeman, ed. *Elements of
Syntax*. Kluwer Academic Publishers.
Ташева 1994. И. Ташева. Наблюдения върху някои разговорни въвеждащи конструкции. –
Проблеми на българската разговорна реч, т. 2. В. Търново.
Ташева 2000. И. Ташева. Модели за интерпретация на сложното изречение в българския език.
София.
Хуеге 2001. И. Ташева, X. Хуеге. Съюз за противопоставяне в ролята на прагматич-
настици. – *Проблеми на българската разговорна реч*, Велико Търново, т. 5.
Ташева 2002. Заемане на прагматични настици. Билингвизъм и диглосия. – *Проблеми
в лингвистиката*, т. 7. София.
Фисър 1998. K. Fisher. Validating semantic analyses of discourse particles. – *Journal of Pragmatics*
1999. V. Fraser. What are discourse markers? – *Journal of Pragmatics* 31.
Фс 1990. Jacobs, J. Abolimpusmittel als Plokutionsmodifikatoren. – In: W. Abraham (ed.) *Dis-
cursive Particles*. Amsterdam.